

Summary

The article deals with disclosure of terrorism as the illegal application or threat of application of force, directed at creation of intimidating influence, intimidation of wider range of persons than direct victims.

Key words: civilization, terrorism, violence, social and political phenomenon, socially dangerous action, terrorism counteraction, political violence, crime.

Отримано 29.09.2011

О. В. СОСНІНА

Ольга Володимирівна Сосніна, здобувач Львівського державного університету внутрішніх справ, старший викладач Львівської комерційної академії

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА

Кримінологія вивчає особистість злочинця, криміногенні чинники, різні аспекти протидії злочинності, проте більшість дослідників вважають, що саме поняття злочинності визначає її предмет і дає змогу говорити про специфічність і самостійність даної науки. Багато наук кримінального профілю вивчають юридичні аспекти злочину, але явище злочинності як соціальний феномен досліджує тільки кримінологія. Можливо, однією з причин методологічних труднощів вивчення злочинності є відсутність задовільного пояснення підстав криміналізації людської поведінки і самого поняття «злочинність»

Незважаючи на те, що злочинність досліджують соціологи, політологи, психологи, проте основний внесок у вивчення злочинності як наукової категорії і практичного явища зробили юристи. Широко відомі праці таких українських кримінологів, як В. А. Глушков, В. В. Голіна, І. Н. Даньшин, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. М. Литвак, А. А. Музика, В. М. Попович, А. П. Тузов, В. О. Туляков, В. І. Шакур і багато інших.

Мета даної статті полягає у дослідженні злочинності не самої по собі, а як результату стану самого суспільства – тих структур, з яких суспільство складається (статичні елементи суспільства, що забезпечують його стійкість), і тих процесів, які в суспільстві відбуваються (динаміка суспільного розвитку).

Термін «злочинність», незважаючи на його походження від юридичного поняття «злочин», далеко неоднозначно розуміється вченими, що інколи призводить до абсолютно протилежних наукових висновків та практичних рекомендацій. Разом з тим у міжнародно-правових документах поняття «злочинність» використовують як універсальне, хоча злочинність, наприклад, у США або Швеції не тотожна злочинності в Ірані або Китаї. Причини цього загальновідомі.

Слід зазначити, що західна кримінологія традиційно приділяє мало уваги питанням формального визначення тих чи інших понять. Це стосується і поняття злочинності. Багато зарубіжних кримінологів при аналізі причин злочинності використовують поняття «злочин», «злочинна поведінка», «злочинність» як синоніми. Це не означає ототожнення змісту даних понять, проте відображає типовий для прагматичної західної кримінології підхід, пов'язаний з поширеністю «описових» концепцій злочинності, без зайвого «тероретизування» щодо сутнісної характеристики понятійного апарату¹.

Вивчення різних поглядів на цю проблему в кримінологічній літературі радянського і пострадянського періодів свідчить про множинність підходів до її розв'язання, серед яких можна виокремити два основні: 1) визначення злочинності на основі формальних ознак злочину для її подальшої кількісно-якісної інтерпретації; 2) сутнісно-змістовні визначення для дослідження злочинності як відносно відособленої соціальної системи (підсистеми), що має властивості самодетермінації та самовідтворення.

Перший напрям ототожнюється з класичним напрямом у кримінальному праві й ґрунтується на юридичному понятті злочину. Другий напрям вбирає в себе традиції позитивістської школи кримінології і допускає проведення емпіричних досліджень, поглиблене вивчення особи, яка скоїла злочин, умов їх соціалізації тощо. Зокрема, О. М. Яковлев стверджує, що в першому підході «предметом дослідження є сама по собі сукупність злочинів, і з аналізу характерних рис цієї сукупності робляться спроби встановити закономірності (причини, умови) виникнення злочинності та тенденції її розвитку. Другий підхід полягає в тому, що злочинність вивчається не сама по собі, а як результат стану самого суспільства – тих структур, з яких суспільство складається (статичні елементи суспільства, що забезпечують його стійкість), і тих процесів, які в суспільстві відбуваються (динаміка суспільного розвитку). Соціокримінологічний підхід передбачає з'ясування того, як функціонують суспільні структури, якими є суспільні процеси, як вони впливають на злочинність, що дає можливість зрозуміти і оцінити злочинність не «саму по собі», а як результат (функцію) відповідних структур і процесів»².

Виникає закономірне питання: чи можна взагалі сформулювати всеосяжне поняття «злочинність», яке однаковою мірою відображало би національні, культурні, правові традиції, що склалися в різних частинах світу, в різних країнах? Які ознаки, риси, властивості дають змогу виокремити з величезного масиву актів людської поведінки вчинки, що спричиняють найжорсткішу реакцію суспільства?

У підручнику за редакцією академіка В. М. Кудрявцева злочинність визначається як «негативне соціально-правове явище, що існує в людському суспільстві, має свої закономірності, кількісні та якісні характеристики, що спричиняють негативні для суспільства і людей наслідки та вимагають специфічних державних і суспільних заходів контролю за ним»³. Те саме визначення міститься в наступному (1997) виданні цього підручника. Не важко помітити, що в цитованому визначенні відсутня будь-яка згадка про кримінально-правову оцінку цього «негативного» явища, проте запроваджено такі формально-невизначені ознаки як «соціально-правове», «що спричиняє негативні наслідки», «що вимагає специфічних ... заходів контролю». Якщо абстрагуватися від терміна «правове», то всі названі ознаки можуть бути використані для характеристики будь-якого негативного явища, в тому числі й природного походження, що робить неможливим використання даного визначення для сутнісного вивчення злочинності.

У навчальній літературі 80–90-х років минулого століття злочинність характеризувалася як «система» злочинів, що було безперечним кроком вперед, який створив наукові передумови для поглибленого дослідження взаємозв'язків злочинних діянь і соціального середовища. Аналіз навчальної криминологічної літератури свідчить, що автори, визнаючи соціальний характер злочинності, перш за все, намагалися відобразити у своїх визначеннях злочинності правову природу явища, що вивчалася, прив'язуючи його до поняття «злочин» («кримінально-правове явище», «сукупність злочинів»), відзначали «класовість» і тимчасовість, тобто поступове «відмирання». Безумовно, такий підхід було пов'язано з необхідністю відобразити в підручниках відповідну партійну ідеологію.

В інших криминологічних працях наявний достатньо широкий спектр поглядів на цю проблему, серед яких виокремлено ідеї, засновані на дослідженні злочинності як сукупності (системи) злочинів і осіб, які їх скоїли; як «поведінкової» (психологічної) реакції людини на соціальні впливи; як особливого соціокультурного явища.

А. І. Долгова, послідовна прихильниця системного аналізу злочинності й соціуму, в одній зі своїх праць пише: «Практично термін «злочинність» вживають у тих випадках, коли йдеться про сукупність злочинів і осіб, які їх вчинили, в певних тимчасово-просторових межах. Це – найбільш простий і зрозумілий підхід, тим більше що злочинність дійсно проявляє себе через злочини, що здійснюються конкретними особами»⁴. В. М. Коган також характеризує злочинність як «сукупність злочинів і злочинців»⁵. Г. А. Аванесов стверджував, що «в реальній дійсності злочинність характеризується як вельми строката сукупність різних актів індивідуальної злочинної поведінки. Враховуючи єдність злочину і особи, яка його скоїла, злочинність слід оцінювати як сукупність не лише злочинів, а й злочинців»⁶.

В українській криминології теоретичні проблеми злочинності детально досліджено І. Н. Даньшиним. В одній з останніх праць автор характеризує злочинність як «відносно масове, історично мінливе, таке, що має певну територіальну і тимчасову поширеність соціальне явище, що являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом»⁷. Отже, автор, як і багато інших, відмовився від терміна «сукупність» злочинів, замінивши його іншим – «система», хоча говорить про статистичні закономірності «одиничних» діянь.

На думку В. В. Голіної, становлення в криминології загального поняття злочинності пов'язане із концепцією соціального детермінізму, згідно з якою злочинність слід розглядати як самостійне соціальне явище, що піддається кількісно-якісній інтерпретації⁸.

Пропонує розглядати злочинність як «правову модель і як реальну систему суспільно небезпечних діянь» О. Г. Фролова⁹. Не зупиняючись детально на аргументації автора, можна погодитися з тим, що опис конкретного злочину в кримінальному законі можна розглядати як правову модель, проте перелік даних «моделей» в кримінальному законі – ще не фактична злочинність, яка виникає тільки в результаті здійснення людиною заборонених кримінальним законом діянь.

О. М. Костенко пропонує досліджувати злочинність з позицій соціального натуралізму, на основі вивчення природи «людського свавілля, що породжує «зло» у вигляді кримінальної поведінки й інших аморальних вчинків»¹⁰. Хоча, на нашу думку, ця концепція не дає чітких критеріїв криміналізації того або іншого виду поведінки людини, слід визнати, що в основі людської активності лежать природні закономірності, що забезпечують виживання людини в цьому світі як соціальної істоти. У такій постановці питання розробка і поглиблення концепції О. М. Костенко має наукову і практичну перспективу.

Абстрагуючись від проблеми формального визначення злочинності, слід зазначити, якщо міркувати про властивості суспільства відтворювати «небезпечні діяння», то логічніше замість терміну «злочинність» використовувати близький до нього, але все-таки не тотожний за змістом термін «кримінальність». Незважаючи на те, що етимологічна основа даних термінів фактично однакова, поняття злочинності в суспільній свідомості асоціюється зі скоєними злочинами. Водночас термін «кримінальність» означає не лише скоєні, а й латентні діяння, кримінальну ідеологію, кримінальну суспільну та індивідуальну психологію, правовий нігілізм та інші чинники, які можуть бути віднесені до детермінаційного комплексу злочинності. Таким чином, кримінальність є властивістю суспільства «відтворювати злочини». При цьому «кримінальність» і «злочинність» соціуму можуть розглядатися відповідно як причина і наслідок. На нашу думку, кримінальність як

властивість будь-якого суспільства в її кількісних і якісних вимірах відображає певний якісний стан розвитку суспільства – його криміналізм. Проблема соціального криміналізму лише окреслена кримінологами, залишившись без подальшого вивчення¹¹. Криміналізм як властивість, але одночасно і стан суспільного організму, містить всю гаму соціально-правових, соціально-психологічних, культурологічних та інших характеристик того чи іншого соціуму. Рівень злочинності, зафіксований у кримінальній активності населення, є основною ознакою ступеня криміналізації суспільства, рівнем його криміналізму. Виходячи з цього, слід визнати, що концепція Д. О. Шестакова про «злочинність суспільства», в якій немає зайвої юридизації та формалізації визначення злочинності, безумовно стимулює пошуки сутнісної характеристики злочинності¹².

Немає жодних сумнівів у тому, що особливістю будь-якого суспільства є його складна структура у вигляді безлічі дрібних і великих соціумів, які між собою пов'язані тисячами соціальних ниток. Проте в загальній своїй масі особи, які скоюють злочини, не є ізольованою від інших людей соціальною групою і не відособлені подібно до російських «зłodіїв у законі» або сицилійських мафіозних груп початку минулого століття своєрідним «кодексом честі». Однорідний кримінальний соціум гіпотетично можливий лише в місцях позбавлення волі, але і там засуджені істотно відрізняються за соціально-демографічними ознаками і морально-психологічними властивостями. Більшість злочинців – це члени суспільства, які поєднують найрізноманітніші види людської активності, виконують різні соціальні функції, у тому числі й творчі. Більшість осіб, які скоїли злочини, фізично не пов'язані зі стійкою кримінальною субкультурою. Таким чином, слід визнати, що підхід до злочинності як властивості особливой «субкультурою спільноти» неточно відображає життєві реалії. А ось акцент на тому, що поведінка людей визначається, серед іншого, і «особливою кримінально-правовою ідеологією» видається правильним і вартим подальшої розробки.

Значний внесок у пізнання природи злочинності зробив професор А. Ф. Зелінський, який поклав в основу своїх наукових ідей так званий «особистісний» підхід, суть якого полягала в аналізі основних проблем кримінології крізь призму психологічних особливостей особи «діяча». А. Ф. Зелінський, який послідовно розвивав концепцію діяльсного підходу щодо вивчення злочинної поведінки, характеризував злочинність як «масовий прояв деструктивності в поведінці людей, що виражається в системі передбачених кримінальними законами діянь, здійснених на даній території або серед членів певних соціальних груп протягом одного року або якоїсь його частини»¹³. Таким чином, у даному визначенні акцент робиться на якісній стороні злочинної поведінки.

З позицій теорії соціальної активності розглядає зміст поняття «злочинність» відомий український кримінолог А. П. Закалюк: «Злочинність – це феномен соціального життя у вигляді неприйнятної і небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різномумовленої кримінальної активності частини членів цього суспільства»¹⁴. Аргументація автора і запропоноване ним визначення злочинності як соціально небезпечної поведінки істотно просувають нас уперед у пошуках сутнісної характеристики злочинності.

Таким чином аналіз наведених вище точок зору учених щодо поняття «злочинність» свідчить про еволюцію поглядів вітчизняних і зарубіжних кримінологів з цього питання. Безумовно, кримінологія істотно просунулася в дослідженні феномена злочинності і цитовані автори зробили істотний внесок у сферу розширення уявлень про злочинність як соціальне явище.

Разом із тим, не можна не зазначити, що у вітчизняній літературі, особливо навчальній, досі домінує підхід до злочинності як до конкретних («у даному регіоні», «на даній території») статистично окремих (одиночних) злочинних актів, зафіксованих у певних кількісних показниках. Проте цього явно недостатньо для розуміння суті надзвичайно суперечливого і багатоаспектного явища, яке позначають терміном «злочинність». Тим більше, цього недостатньо для обґрунтування найжорсткішої реакції з боку держави і суспільства на кримінальний простір, що розширюється, заповнюється багатомільйонною армією так званих «злочинців», більшість з яких – звичайні громадяни своєї країни, які опинилися в незвичайних у загальноприйнятому сенсі соціальних умовах. Річ, мабуть, не стільки у формально-статистичній оцінці злочинності, скільки в її сутності, яку пов'язують з діяльністю людини, природою її соціальної активності та суспільною реакцією на ті чи інші її види. Такий підхід передбачає розгляд злочинності з позицій теорії системного аналізу, а саму злочинність як – соціальну систему.

¹¹ Див.: Кримінологія / [под ред. Дж. Ф. Шелли]: [пер. с англ.] – СПб.: Питер, 2003. – 864 с.; Шнайдер Г. Й. Кримінологія: [пер. с нем.] / Г. Й. Шнайдер – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Универс», 1994. – 504 с.

¹² Яковлев А. М. Социология преступности (кримінологія): основы общей теории: учебное пособие / А. М. Яковлев – М.: Содействие Новый век, 2001. – С. 9.

¹³ Кримінологія / [под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова] – М.: Юрист, 1995. – С. 22.

¹⁴ Долгова А. И. Преступность и общество / А. И. Долгова – М., 1992. – С. 47. – (Серия: Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом; выпуск 3).

¹⁵ Коган В. М. Социальные свойства преступности: учебное пособие / В. М. Коган – М., 1977. – С. 37.

¹⁶ Аванесов Г. А. Кримінологія и социальная профилактика / Г. А. Аванесов. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – С. 159.

¹⁷ Данышин И. Н. Общетеоретические проблемы кримінологии: монография / И. Н. Данышин. – Харьков: Прапор, 2005. – 224 с.

¹⁸ Голина В. В. О понятии «преступность» // Преступность, социальный контроль и защита прав личности: материалы 2-го международного причерноморского социально-девиантологического симпозиума / В. В. Голина. – Т. 1. – Одесса, 1996. – С. 48–49.

⁹ Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань: навчальний посібник / О. Г. Фролов – Київ: АртЕк, 1997. – С. 19.

¹⁰ Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (психологический механизм криминологического поведения) / А. Н. Костенко – К.: Наукова думка, 1986. – 126 с.; Криминальный произвол (социопсихология воли и сознания преступника) / АН УССР, Институт государства и права. – К.: Наук. думка. 1990. – 148 с.

¹¹ Див.: Костенко О. М. Формула декриміналізації держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/mai/1113900158.html>

¹² Шестаков Д. А. Криминология. Преступность как свойство общества / Д. А. Шестаков – СПб.: Лань, 2001. – С. 72.

¹³ Зелинский А. Ф. Криминология: учебное пособие / А. Ф. Зелинский. – Харьков, 2000. – С. 24; Зелинский А. Ф. Криминологическая психология / А. Ф. Зелинский. – Киев: Юринком Интер, 1999. – 234 с.

¹⁴ Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3 кн. // Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – Кн. 1. / А. П. Закалюк. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – С. 139.

Резюме

Статтю присвячено розкриттю злочинності як явища, що виражається в суспільно небезпечній поведінці окремих членів суспільства, які порушують встановлені нормами кримінального права заборони, і являє собою систему, що створює внутрішню єдність сукупності злочинів і осіб, які їх скоїли.

Ключові слова: злочинність, кримінальні чинники, криміналізація людської поведінки, соціокриминологічний підхід, системний аналіз злочинності, кримінально-правова ідеологія.

Резюме

Статья посвящена раскрытию преступности как явления, которое выражается в общественно опасном поведении отдельных членов общества, которые нарушают установленные нормами криминального права запреты, и представляет собой систему, создающую внутреннее единство совокупности преступлений и лиц, которые их совершили.

Ключевые слова: преступность, криминальные факторы, криминализация человеческого поведения, социокриминологический подход, системный анализ преступности, криминально-правовая идеология.

Summary

The article deals with the analysis of criminality as the phenomenon, which expresses in the socially dangerous behavior of some society members, who break the prohibitions, set by the norms of criminal law and acts as the system which creates the inner totality of crimes and persons who committed them.

Key words: crime, crime factors, the criminalization of human behavior, socio-criminological approach, systematic analysis of crime, criminal and legal ideology.

Отримано 29.09.2011

К. О. САВЧУК

*Костянтин Олександрович Савчук, кандидат
юридичних наук, старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, доцент Київського університету
права НАН України*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ПЕТРА ЄВГЕНОВИЧА КАЗАНСЬКОГО ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Одним з головних наукових центрів, в якому здійснювалося викладання та дослідження міжнародного права в XIX – на початку XX століття був Новоросійський (Одеський) університет. Університет було утворено у 1865 р. на основі Рішельєвського ліцею, який з 1817 р. існував в Одесі. З цим вищим навчальним закладом була пов'язана науково-педагогічна діяльність таких відомих вчених як Олександр Володимирович Лохвицький (1830–1884) та Ігнатій Олександрович Івановський (1858–20-ті роки XX ст.). Однак справжній розквіт науки міжнародного права в стінах університету пов'язаний з прізвищем Петра Євгеновича Казанського (1866–1947), якого без перебільшення можна назвати одним з найкращих представників юридичної науки Російської імперії взагалі. Різноманітність його наукових інтересів просто вражає – адже він є автором понад 80 наукових праць, які охоплюють проблеми теорії міжнародного права, формування міжнародного адміністративного права як нової галузі міжнародного права, статусу міжнародних адміністративних союзів, міжнародних річок та проток, Каспійського моря, видачі злочинців, діяльності Інституту міжнародного права, міжнародного приватного права та державного права Росії тощо. В цілому його наукова спадщина не отримала належної оцінки в сучасній вітчизняній науці міжнародного права. З нашої точки зору, це можна пояснити в першу чергу політичними, а не науковими міркуваннями. Адже за своїми політичними поглядами П. Є. Казанський був переконаним прихильником самодержавства, за що неодноразово критикувався своїми ліберальними колегами, зокрема В. Е. Грабарем¹, а після Жовтневої революції був звільнений з університету. У радянській міжнародно-правовій літературі на праці П. Є. Казанського досить часто посилалися, але його погляди в цілому не були предметом дослідження. Як виключення можна згадати працю Д. Б. Левіна «Наука міжнародного права в Росії в кінці XIX та на початку XX ст.», в якій міститься досить розгорнутий виклад поглядів П. Є. Казанського на юридичну природу міжнародного права². У сучасній українській юридичній науці інтерес до постаті П. Є. Казанського поживався – невеличка стаття про вченого була розміщена в «Юридичній енциклопедії»³, праця П. Є. Казанського «Вчення про міжнародну адміністрацію» була перевидана в рамках «Антології української юридичної думки» разом з біографічним нарисом про нього⁴. Загальні курси з історії міжнародного права та міжнародно-правових вчень, підготовлені сучасними українськими дослідниками, містять відомості про наукову діяльність та міжнародно-правові погляди вченого⁵. Вітчизняні науковці також дали оцінку поглядам П. Є. Казанського на юридичну природу міжнародного приватного права⁶. Метою даної публікації є аналіз теоретичних поглядів П. Є. Казанського на природу міжнародного права, зокрема його вчення про міжнародну адміністрацію, особливо під кутом зору актуальності деяких його концепцій і сьогодні.

Петро Євгенович Казанський народився 11 травня 1866 р. Вищу освіту він отримав на юридичному факультеті Московського університету, який закінчив у 1891 р., після чого був залишений професором Л. О. Камаровським для підготовки до професорського звання по кафедрі міжнародного права. Ще в студентські роки П. Є. Казанський отримав золоту медаль за дослідження, присвячене договірним річкам. У 1893 р., після складання магістерського екзамену, йому було присвоєне звання приват-доцента, і він отримав призначення на кафедру міжнародного права Казанського університету. Продовжуючи займатися дослідженнями правового режиму міжнародних річок він підготував і 31 травня 1895 захистив у Московському університеті магістерську дисертацію на тему «Договірні річки». Відразу ж після захисту дисертації він був відряджений закордон з метою дослідження наукової теми, пов'язаної з правовим статусом міжнародних адміністративних союзів, і перебував там до 15 вересня 1896 р.⁷ Як зазначав він сам у звіті про відрядження, міжнародні адміністративні союзи є «одним з найбільш цікавих, важливих та нових утворень міжнародного права»⁸.